

İSLAM'DA CİNSİYET, CİNSELLİK VE EVLİLİK

Editörler:

Doç. Dr. Turgut AKYÜZ – Osman PAKÖZ

Copyright® Ravza Yayınları, 2023

Eserin tüm hakları Ravza Yayınları'na aittir. İzinsiz tamamı veya bir kısmı hiçbir ortamda kopyalanamaz. Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Kasadar

Kapak
More IT

Sayfa Düzeni
More IT

Sertifika No
43988

ISBN
978-625-6509-75-0

Basım Yeri ve Yılı
Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık Kale İş Merkezi No: 51-52
Davutpaşa/İSTANBUL

Tel: 0212 481 94 11

1. Baskı Ekim 2023

RAVZA YAYINLAR

Dervişali Mah. Draman Cad. No: 3/A Fatih/İSTANBUL

Tel: (0212) 909 41 52 Fax: (0212) 514 27 3

www.ravzakitap.com

ravzasiparis@hotmail.com

Evlilik Uyumu ve Dindarlık

Doç. Dr. Fatih KANDEMİR¹⁸⁵

Dinler insanların kişisel ve sosyal hayatlarını düzenleyerek onlara bir yaşam şekli sunar. Özellikle bilişsel yönleri aracılığı ile insanlara bir dünya görüşü sağlayan dinler, bununla da kalmayıp onlara, olaylara karşı nasıl ve ne şekilde bir tutum içinde olmaları gerektiğine dair de bir perspektif sunar. Ayrıca dinler hem bireysel hem de toplumsal düzlemde yapılan davranışların gayrimeşru ya da meşru olarak algılanmasının bir ölçütü olarak işlev görür. Bu nedenle bir dine mensup olan bireylerin, yaşamlarını düzenlerlerken dini inançlarını dikkate almaları beklenir. Bu bağlamda, dinlerin temel ilgi alanlarının başında gelen evlilik ve aile kurumu da¹⁸⁶ bireylerin dikkate almaları gereken en önemli dini düzenleme alanlarından.

Evlilik, cinsellik ve aile hayatıyla ilgili tutum ve davranışların şekillenmesinde, özellikle de evliliğin teşviki ve cinselliğin belli ölçüler çerçevesinde yaşanması hususunda, hemen hemen tüm dinlerin birtakım kurallar koydukları görülmektedir. Bu bağlamda dinler, evlilik öncesi ve evlilik dışı cinselliği yasaklamakla kalmamış, homoseksüellik gibi diğer cinsel birliktelikleri de yasaklamıştır.¹⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında dinlerin, cinselliğin sınırlarını çizerek, kimlerin kimlerle evlenebileceklerini, kadın ve erkeklere evlilik yaşantısında hangi rollerin düştüğünü

185 Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. ffatihkandemir@gmail.com

186 Ahmet Rifat Geçioğlu - Hasan Kayıklık, "Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 203.

187 Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012), 77.

belirleyerek, çocuğun yetiştirilmesi, boşanma ve kürtaj gibi konulara müdahale ederek dindar kişinin evlilik ve aile yaşantısını şekillendirdiği görülmektedir.¹⁸⁸

Bireylerin öznel dindarlıkları, her zaman yükselen bir değer olma potansiyellerine sahiptir.¹⁸⁹ Bu potansiyellerin olumlu yönde geliştirilmesi, evlilik ve cinselliğin dinin arzuladığı şekilde yaşanmasını kolaylaştırır. Tam tersi bir durum ise dinin hilafına bir sonuç üretebilir. Başka bir ifadeyle dindarların, evliliğe yönelik pozitif tutumları ile cinselliği algılama ve yaşamaları arasındaki ilişkinin, dindar olmayan bireylere göre daha olumlu olacağını söylemek mümkündür. Yapılan bazı araştırmaların da bu durumu desteklediği görülmektedir. Buna göre, dini görevlerini yerine getiren kimselerin aile hayatına ve çocuk sahibi olmaya daha fazla önem verdikleri, eşlerine ve çocuklarına daha fazla vakit ayırdıkları anlaşılmaktadır. Dindar bireylerin ayrıca, evliliklerini sürdürme gayretinde oldukları, bu nedenle de dindar bireyler arasında, dindar olmayanlara göre boşanma oranlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Diğer taraftan ise nikâhsız, evlilik dışı cinsel birlikte-lik ve homoseksüellik gibi ilişkilerin dindar kimseler tarafından, genel olarak ahlak dışı görüldüğü için bu türden ilişkilerden uzak durmaya çalıştıkları söylenebilir.¹⁹⁰

188 Geçioğlu - Kayıklık, "Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme", 203.

189 Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2014), 13.

190 Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 78.

1. Psikolojik Açıdan Din

James'e göre din, "tecrübe etmek" anlamında kullanılan bir deyimdir.¹⁹¹ Dini *objektif* ve *sübjektif* olarak ikiye ayıran James, dinin bireylerin mahrem ihtiyaçları, idealleri, üzüntüleri, başarı ya da başarısızlıkları ile ilgilenen sübjektif yönü üzerinde durmuştur. Ona göre dinin bu yönü, bireyin yaşamının "ruhsal bir kalesi"dir.¹⁹² Sübjektif dine ön yargı ile yaklaşmadan önce onun meyvesini tanımanın önemli olduğunu ifade eden¹⁹³ James, dinin kökünden çok meyvesiyle, yani bireyin yaşantısına yaptığı katkıyla ilgilenmiştir. Dinin, sübjektif bir karakter kazanmasını sağlayan "kişiselik", "duygusalılık" ve "çeşitlilik" olmak üzere üç önemli unsur olduğunu ifade eden James'e göre,¹⁹⁴ dinin üzerinde titizlikle durulması gereken yönü ise onun duygusal cephesidir. Çünkü ona göre *duygu, dinin ilk ve en derin kaynağıdır*.¹⁹⁵

Pratt'e göre ise din, "Birey ve toplumların, kendi çıkarları ve kaderleri üzerinde nihai kontrol sahibi olarak tasavvur ettikleri güç ya da güçlere yönelik olarak takındıkları ciddi tutumlardır."¹⁹⁶ Dinin biri insanın iç dünyasıyla sınırlı, yani sübjektif; diğeri ise müşahedeye açık, yani objektif olmak üzere iki yönü olduğu düşünüldüğünde¹⁹⁷ Pratt'in din tanımının, dinin zikredilen iki yönünü de kapsadığını söylemek müm-

191 Émile Boutroux, *William James*, çev. Archibald - Barbara Henderson (New York, London, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green, and Co, 1912), 47.

192 Ralph Barton Perry, *The Thought and Character of William James* (London: Oxford University, ts.), 2/329; Fatih Kandemir, *Dindarlık, Umut ve İyimserlik İlişkisi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2020), 34.

193 Perry, *The Thought and Character of William James*, 2/329.

194 Ali Ayten, *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 30-31, 35.

195 Bedi Ziya Egemen, *Din Psikolojisi: Sâha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1952), 11.

196 James Bissett Pratt, *The Religious Consciousness, A Psychological Study* (New York: The Macmillan Company, 1921), 1-2.

197 Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2011), 32.

kündür.¹⁹⁸ Kutsalı tecrübe eden bireyin, bu tecrübeye biçmiş olduğu değeri davranışlarına yansıtmasıyla birlikte gerçeklik kazanarak sosyal bir fenomene dönüşen dini,¹⁹⁹ psikolojik bakış açısıyla tanımlayan bir diğer kişi ise Starbuck'tur. Ona göre din, "köklü bir içgüdüdür."²⁰⁰ Dinin, insan yaşamının temel unsurlarından biri olduğunu savunan Jung²⁰¹ ise, onun psikolojik bir gerçeklik olduğunu ifade etmiştir. Bireyin yaşamında dinin özel bir yeri olduğuna vurgu yapan Jung, dini içerikli huzur duygusunun, ilk çocukluk yıllarındaki duyarlı duyguların bilinçsiz anıları olduğunu belirtmiştir. Bu duyguların çocuğa aktarılmasındaki en büyük sorumluluğun anne-babaya ait olduğunu işaret eden²⁰² Jung, dini "kutsalın tecrübesiyle değiştirilmiş olan bir bilince özgü tutum" olarak tanımlamıştır.²⁰³

2. Dindarlık

Hayata gözlerini açan her insan yavrusu, kendisini bir dini geleneğin ve kültürün içerisinde bulur. Böylece birtakım dini sözler ve telkinlerle karşılaşan birey, dini nesne ve mekânları müşahede eder, dindar kişilerle görüşerek onlarla iletişim içerisinde yaşamalarını sürdürür. Bununla birlikte, ailesinden ve çevresinden din hakkında çeşitli bilgiler öğrenen birey, dini ibadetleri yerine getiren insanları görür. Zaman zaman bu ibadetlere kendisi de katılan bireyin hayatında, dindarlık yaşantısı

198 Kandemir, *Dindarlık, Umut ve İyimserlik İlişkisi*, 35.

199 George Albert Coe, *The Psychology of Religion* (London and Edingburg: The Cambridge University Press, 1917), 119; Kandemir, *Dindarlık, Umut ve İyimserlik İlişkisi*, 35.

200 Edwin Diller Starbuck, *The Psychology of Religion: An Empirical Study of The Growth of Religious Consciousness* (London and New York: Walter Scott and Charles Scribner's Sons, 1900), 7.

201 Carl Gustav Jung, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, çev. İris Kantemir (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2012), 14.

202 Carl Gustav Jung, *Psychology of the Unconscious* (New York: Moffat, Yard and Company, 1916), 99.

203 Carl Gustav Jung, *Psychology and Religion: West and East*, çev. Gerhard Adler - R. F. C. Hull (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975), 11/8.

ortaya çıkararak gelişir. Bu açıdan bakıldığında dindarlık, belli bir dininin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanması anlamına gelir.²⁰⁴ Bu noktada din ile dindarlığın birbirleriyle bağlantılı olduğunun, ancak aynı şey olmadıklarının altının çizilmesi gerekir. Şöyle ki “din” kavramıyla daha çok kutsal bir öğreti anlaşılırken; “dindarlık” kavramıyla ise, bu öğretinin bireyin hayatında canlılık kazanması anlaşılır.²⁰⁵ Zira bireyin herhangi bir dini inanca sahip olması, dindarlık için yeterli değildir. Bu nedenle dindarlık yaşantısında bireyin inancının, onun duygu, düşünce ve davranışının tüm alanlarını etki altına alması gerekir.²⁰⁶ Çünkü dindarlık, hem kişinin bağlı olduğu dine ait inançlar, ilgiler ve etkinliklerle meşgul olma düzeyi hem de bireysel ya da grup düzeyinde yapılanmış biçimleri kapsayan bir kavramdır. Bir kişinin ya da grubun günlük hayatında dinin önemini ifade eden, dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren dindarlık, “yaşanan din”dir. Diğer bir ifadeyle dindarlık, dinin hayata geçirilerek bilfiil yaşanan biçimidir. Bu nedenle dindarlık, bireyin Allah’a inanma ve bağlanma derecesi, O’nu zihninde tasavvur etme tarzı, ibadet etme alışkanlıkları, ahlaki tercihleri ve kararları, aile içi yaşamı ve diğerleriyle ilişkileri, tutum ve davranışları temelinde ancak anlaşılabilir.²⁰⁷

İnsanın en doğal ve karakteristik özelliklerinden biri olan dindarlığın²⁰⁸ temelinde, Tanrı’ya inanma ve onu tanıma olgusu vardır. Çünkü dindar birey, inandığı Yüce Varlık’ın her şeyin yaratıcısı olduğuna inanarak onun mutlak anlamda güç sahibi olduğunu kabul eder.²⁰⁹ Başka bir

204 Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, 42-43.

205 Hasan Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491.

206 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980), 1/73.

207 Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, 43.

208 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 138.

209 Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 110.

deyişle, dindarlık yaşantısının temelinde Rab-kul ilişkisi bulunur. Bu durum, din ile dindarlık olgusunun da başlangıç noktasını oluşturur.²¹⁰ Belirtilen iletişim, ibadet, dua ve tövbe gibi unsurlar içerisinde vücut bulur. Bu iletişime bağlı olarak dindar birey, inancıyla ilgili tutum ve kanaatlerini günlük yaşamına davranış olarak aktarır.²¹¹ Bu nedenle dindarın inancı ile davranışları arasında güçlü bir ilişkinin olması gerekir. Bireyin, dini ilkeleri hayata yansıtabilmesi, kötü alışkanlıklarından korunabilmesi ve diğerleriyle sağlıklı ilişkiler kurabilmesi ancak bu sayede mümkün olabilir.²¹²

3. Dindarlığın Derinlemesine Boyutları

Dindarlığın bu boyutları, aynı dine mensup bireylerin, dinlerini aynı kalite ve seviyede yaşamadıkları düşüncesine dayanır.²¹³ Bu noktadan hareketle Allport, bireylerin dini inançlarını hangi motivasyonla yaşadıkları üzerinde durmuş ve dindarlığın “neliği” kadar “nasıllığının” da önemli olduğunu vurgulamıştır.²¹⁴ Dindarlığa bu açıdan yaklaşan Allport, onu dış güdümlü dindarlık ve iç güdümlü dindarlık olarak iki boyutta incelemiştir.

210 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 40-41.

211 Krş. Farklı dinlerde dindar kişiliğin nasıl ve hangi etkilerde oluşması hakkında bkz. Abdulhalim İnam, *Belçika Katolik Eğitim Kurumlarında Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi*, 13vd. Abdulhalim İnam, “Belçika Ortaöğretim Kurumlarındaki Moral Derslerinin Din Eğitimi Açısından Teorik Bir Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2018/2, Sayı:31, 235.

212 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 110.

213 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 76.

214 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 113.

A. Dış Güdümlü Dindarlık

Dışsal dini motivasyon olarak da ifade edilen bu tip dindarlığa sahip olan bireyler için din, davranışlarının birinci dereceden belirleyicisi değildir. Bu bireyler için din, başka amaçlara ulaşmak için kullanılan bir araçtan öteye gitmez. Diğer bir ifadeyle dış güdümlü dindarlar, dini inançlarını kendi kişisel menfaatleri için kullanma eğilimindedirler.²¹⁵ Bu nedenle onlar için din, bir amaç değil, bir araçtır. Bu tür dindarlıkta birey, toplumsal statü kazanmak, kendini haklı çıkarmak veya dikkat çekmek gibi hedefler doğrultusunda dini inançlarını kullanır. Örneğin zayıflamak için oruç tutmak, toplumsal onaylanma elde etmek için ibadetleri yerine getirmek, bu tür bir dindarlığın tezahürleridir. Bu nedenle dış güdümlü dindarlık, “riyakâr dindarlık” olarak da adlandırılabilir. Çünkü böyle bir dindarlığa sahip olan birey için Allah, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını gidermekten öte bir anlam ifade etmez.²¹⁶

Bazı durumlarda, dış güdümlü bir dindarlık eğilimine sahip olan bireylerin, inançlarına sıkı sıkıya bağlanarak, katı ve hoşgörüsüz bir tarafdarlık sergiledikleri de görülmektedir. Esasen bu tutum, dinin onların kendi insani arzu ve ihtiyaçlarına hizmet etme görevine sahip olmasından kaynaklanır. Bu tür bir eğilime sahip olan bireyler, dini inanç ve anlayışlarına, kendi temel ihtiyaçları doğrultusunda şekil verirler. Bu nedenle bu türden bir dindarlığı, “psikolojik ihtiyaçlar dini” ya da “fonksiyonel din” olarak da nitelendirildiği görülmektedir.²¹⁷

215 Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 76.

216 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 113.

217 Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 76.

B. İç GÜDÜMLÜ DINDARLIK

İçsel dini motivasyon olarak da ifade edilen bu dindarlıkta kişi, dini yaşama motivasyonunu bizzat dinin kendisinde bulur. Bu tür dindarlığa sahip olan bireyler, dini inanç ve emirler ile uyum içinde hareket ederler. Yani, insan bütünüyle benimsediği inançlarını içselleştirmek için çaba sarf eder ve onlara uygun davranışlar sergiler.²¹⁸ İç güdümlü dindarlığa sahip olan bireyler için din, onları içten motive eden bir değere sahiptir. Bu nedenle iman, içlerinde canlanmaya başladığında bu bireyler, onu içlerine iyice yerleştirmeye veya tamamen onu izlemeye gayret gösterirler. Bu tip bir dindarlığa sahip olan bireyler, dinlerini yaşarlar. Zira onlar için din, benliğin hizmetinde olması nedeniyle dıştan gelen bir değer olmayıp, daha çok kişiyi tamamıyla aşan, İlahi Varlık'ın iradesine uygun olarak kişiyi değişime zorlayan, benlikten daha geniş bir alana yayılan, içten doğma bir değerdir.²¹⁹

Dini emirler arasında hiçbir ayırım yapmaksızın hepsini yerine getirmeye gayret gösteren iç güdümlü dindarlar için dini inançları, her konuda bir başvuru kaynağı olarak işlev görür. Dinin samimiyetle yaşanması ve bireylerin dini düşüncelerini, duygularını, tutumlarını yaşamlarına yansıtımları hali olan iç güdümlü dindarlık,²²⁰ müsamaha, saygı, başkalarına karşı iyi niyet, ibadetlere devamlılık, dinin emir ve yasaklarına riayet gibi pratik ve müşahede edilebilir etki ve özellikleriyle karakterize edilir. Bu nedenle iç güdümlü dindarlığa sahip olan bireyler için din, “içten doğma”, “derûnileşmiş” veya “şahsileşmiş” gibi sıfatlarla da nitelendirilmektedir.²²¹

218 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 113.

219 Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, 77.

220 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 113.

221 Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, 77.

Özetle ifade etmek gerekirse: “ (1) Dış güdümlü olarak dine yönelmiş kimseler dini kullanıp ondan yararlanırlarken; iç güdümlüler dinlerini yaşarlar. Dış güdümlü bireyler kendileri için yaşarlarken, iç güdümlü dindarlar ise ilahi gayeleri gerçekleştirmek için yaşarlar. (2) Dış güdümlü dindarlar için dinî inanç ve değerler, ancak zaman zaman başvurdukları, benliğin hizmetinde olan bir dış değerdir. İç güdümlü dindarlar içinse din, benliği bütünüyle aşan, benlik için bir standart oluşturan ve kişiyi değişime zorlayan içten doğma bir değerdir. (3) Dış güdümlü dindarlar, bazı kişisel istek ve ihtiyaçlarını dinin dışında daha kolayca elde edebileceklerine inandıklarında, dinî ilişki ve bağlarından kolayca vazgeçebilirler. Buna karşılık iç güdümlü dindarlar dinleri için yaşarlar, dinî inanç onların kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dinî görevlerini yerine getirmede devamlılık ve tutarlılık gösterirler. (4) Dış güdümlü dindarlar için din; toplumsal makam, itibar, kimlik kazandırma, güvenlik sağlama, yoksunlukları teselli ve telafi etme, kendilerini haklı gösterme aracıdır. İç güdümlü dindarlar için ise din, nihai ilgi ve amaç konusudur. Bu nedenle iç güdümlü dindarlar, hayatı ve inancı bütünleştirip, içselleştirirler.”²²²

4. Dindarlığın Enlemsel Boyutları

Dini hayatın uzandığı alanlara işaret eden bu boyut, Glock tarafından teklif edilmiştir. Genişlemesine ya da kesitsel olarak da ifade edilen bu yaklaşıma göre, örneğin bir elmanın iki eşit parçaya ayrıldıktan sonra, ortaya çıkan kesitlerinin neresinde din vardır? Din, insan hayatının hangi alanlarında bulunur, hangilerinde bulunmaz? Esasen bakıldığında, olgunlaşmış bir dindarlıkta dini, insan yaşamının tüm kesitlerinde görmek mümkündür.²²³

²²² Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 97.

²²³ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015), 97.

Glock, detaylardaki büyük çeşitliliğe rağmen, dünya dinleri arasında, dindarlığın genel manzarasının birbirlerine çok benzer olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ona göre, bu genel alanlar, dindarlığın temel boyutlarını oluşturur. Bu açıdan bakıldığında dinin, hayatın neredeyse tüm alanlarına yansımaları, onun enlemsel boyutlarının fazla olduğu anlamına gelir. Dindarlığı değerlendirme konusunda bir referans çerçevesi sunmak amacıyla teklif edilen bu boyutlar; *inanç, bilgi, ibadet, duygu ve etki*, yani *sonuçtan oluşmaktadır*.²²⁴

A. İnanç (İdeolojik) Boyutu

Dindarlığın bu boyutu, inanç ya da inançsızlıkla ilgilidir. Bu nedenle bu boyut, inancın türü (yani geleneksel olup olmaması), içeriği ve güçlülüğü gibi konuları kapsar. Her dini sistem, müntesiplerinden inanmaları gereken birtakım inanç ilkelerini kabul edeceklerine dair bir beklentiye sahiptir.²²⁵ İdeolojik olarak da ifade edilen dindarlığın bu boyutu, yapısal olarak üçe ayrılır: (1) *Garanti Edici İnançlar*: Her dinin temel amacı, Kutsalın varlığını teminat altına almak ve onun özelliklerini belirlemektir. Bu inançlar, Allah'ın varlığı üzerinde temellendirilmiştir. Buna göre, Allah'ın varlığını kabul etmek, bildirdiklerini (vahiy) de kabul etmek anlamına geleceği gibi O'nun varlığını kabul edenler, sadece varlığını değil, aynı zamanda da etkin bir şekilde bireyselleşmiş olan bir Allah'ı kabul ederler. Bu inançların çökmesi, dini inancın da ortadan kalkması anlamına gelir. (2) *Kutsal Amacı Açıklayan İnançlar*: Garanti edici inançlardan farklı olarak bu inançlar, insanın kutsal amaca dair rollerini belirler. Buna göre, Allah'ın sevgi ve merhametinin tecellisi olarak yaratılan dünyada kutsal amaç, insanın kendisini ve etrafını geliştirip güzelleştirmesidir. (3) *Tamamlayıcı İnançlar*: Uygulamaya yönelik olan

²²⁴ Karaca, *Din Psikolojisi*, 2015, 97.

²²⁵ Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula Rasa-Felsefe&Teoloji* 1/1 (2001), 29.

bu inançlar, ilahi amacın gerçekleşmesi için, insanın Allah'a ve diğer insanlara yönelik davranışlarını kendisinden istenen şekilde düzenlemesini sağlar. İnsanların dini gelişimlerini sağlayacak olan ibadetlere ilave olarak iyiliğin emredilmesi ve kötülükten sakındırılması, bu inanç kategorisinde yer alır. Aynı şekilde, alkol ve zina gibi tüm haramların yasak olduğuna inanmak, müminlerin onlardan uzak durmasını teminat altına alır. Böylece tamamlayıcı inançlar, dinin ahlaki sınırlarının çerçevesini de belirlemiş olur.²²⁶

B. Bilgi (Zihinsel) Boyutu

İstisnasız bütün dinler, müntesiplerinden kendi inançlarının temel öğretilerine ve kutsal metinlerine dair bilgilere sahip olmasını isterler. Dindarlığın bu boyutunun, inanç boyutu ile de ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü bir inancın kabul edilmesi için, o inanca ait bilgilerin öğrenilmesi gerekir.²²⁷ Bu nedenle her dinin mensuplarının, kendi dinlerinin temel inanç değerleri hakkında az ya da çok bir bilgiye sahip olması gerekir. Dini inançlar, ibadetler, değerler, kavramlar, gelenekler, kurallar, tarihsel olaylar gibi hususlara dair bu bilgiler, gruptan gruba ve kişiden kişiye değişik düzeylerde yer alsın da dindarlığın ayrılmaz bir bileşeni olarak işlev görür.²²⁸

Dindarlık yaşantısında, dinin bilgi boyutunun diğer boyutları ile ilişki ve etkileşim içinde olması kaçınılmazdır. Bununla birlikte dini bilginin, dindarlığın özellikle inanç boyutu ile ilişkisi oldukça önemlidir. Dini bilgi, ancak inançla değer ve işlevsellik kazanır. Çünkü inancı olmayan bir kişinin, dini bilgisi ne kadar fazla olursa olsun bu durum, onun dindarlığının bir göstergesi sayılmaz. Dini bilgi düzeyinin yanında, kişinin

226 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2015, 98-99.

227 Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", 30.

228 Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 54.

dini öğrenmeye karşı istekliliği, bunu önemseme derecesi ve dini öğrenmek için ayırmış olduğu zaman, onun dindarlığının bir göstergesi olarak kabul edilir.²²⁹

C. İbadet (Uygulama) Boyutu

Dinler arasındaki farklılıklarda kendini belirgin bir şekilde gösteren bu boyut,²³⁰ her dinin müntesiplerinden istediği özel bir takım dini pratikleri içerir. Dindar bireyler, bu pratikleri kendi şartları nispetinde gerçekleştirmeye çalışırlar. Dinin her türlü ayin, dua ve ibadetleri bu boyut içerisinde değerlendirilir. Bireysel ve toplumsal dini pratikler, insanların ibadetlere katılma sıklığı, dini pratiklerin farklı şekilleri arasındaki değişik ilişkiler, bu boyutta yer alır.²³¹

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Şöyle ki bir dindarın, dini uygulamalara katılması ile bu uygulamalarla bütünleşmesi aynı şey değildir. Bu durumun, iki bireyin Cuma namazını eda etmeleri örneği üzerinden daha iyi anlaşılacağını söylemek mümkündür. Buna göre bu bireylerin, her Cuma günü Cuma namazı için eşit düzeyde çaba sarf etmeleri, bu namazın her ikisi için de aynı manayı ifade ettiği anlamına gelmez. Çünkü onlardan birisi için bu eylem, yalnızca haftada bir gün katıldığı dini bir uygulamadan başka bir şey ifade etmezken, diğer için ise Cuma namazına katılma, hafta boyunca icra edilen dini uygulamaların engin çeşitlerinden sadece birisi olabilir. Bu nedenle bireylerin dini uygulamalara katılımlarını eşit saymak, bu konudaki önemli farklılıkları görmezden gelmek anlamına gelir. Ayrıca

229 Hökeleki, *Din Psikolojisine Giriş*, 54.

230 Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", 30.

231 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 111-112.

bu durum, dini uygulama boyutunda, bireyler arasındaki farklılıkları ortaya çıkartma konusunda tek bir göstergeye dayanmanın yetersizliğini açıkça ortaya koymaktadır.²³²

D. Duygu (Tecrübe) Boyutu

Bireyin yaşadığı dini tecrübeyle ilgili olan ve olumlu veya olumsuz tüm dini duyguyla ilgili olan bu boyutta,²³³ İlahi varlığın etkisini taşıyan ve dindar bireyi ondan haberdar eden sezgiler, duygular, duyumlar ve algılar bütünü yer alır. Bir dine mensup olan bireyler, Yüce Varlık'ı vasıtasız olarak içlerinde duyarlar ve ondan etkilenirler.²³⁴ Bu nedenle Köse ve Ayten'e göre dindarlığın duygusal boyutu, kişinin kutsal alanla olan doğrudan iletişim sürecinde yaşadığı huzur, huşu, korku ve sevgi gibi dini duyguları içerir. Dindar birey, bu duyguyu farklı yoğunlukta yaşar ve her din, kişinin sübjektif dindarlığının göstergesi olan bu tecrübeye belli bir değer atfeder. Dini yaşayan bireyler, çoğu zaman dindarlığın duygusal boyutunu ibadet esnasında dua ederlerken yaşarlar. Ancak bu boyut, sadece bu gibi durumlarla sınırlı değildir. Örneğin günlük yaşamında, herhangi bir olumlu gelişmeyle karşılaşan birey, bunun kendisine Allah'tan gelen bir lütuf olduğu duygusuna kapılarak ona karşı huşu, şükran ve sevgi duygusu yaşayabilir. Bununla birlikte, dinin duygu boyutunun ifade edilmesi oldukça zordur. Hacdan yeni dönen bir kişinin, "Anlatamam ki, gidip görmeniz, yaşamanız lazım" şeklindeki ifadeleri, dindarlığın bu boyutunun ifade edilemezliğine işaret etmektedir.²³⁵

232 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2015, 101-102.

233 Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", 30.

234 Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 74.

235 Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 112.

E. Etki (Sonuç) Boyutu

Bu boyut, dindarlığın diğer dört boyuttan farklı bir özelliğe sahiptir. Şöyle ki bireylerin günlük yaşamlarında, inanç, bilgi, ibadet ve duygu boyutlarının etkilerini ifade eden bu boyut,²³⁶ bu yönüyle diğer dört boyutun özetini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere din, insanın kendi hayat düzenini, geleceğe dönük tasarılarını, başkaları ile olan ilişkilerini, kısacası her yönüyle bütün davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle dindarlığın etki boyutu, yaşamın diğer alanları üzerinde dinin yaptığı etkiler içerisinde kendisini gösterir.²³⁷ Başka bir ifadeyle, dindarın, Allah ile ilişkisinin, diğer ilişkileri üzerinde bırakmış olduğu etkiyle ilişkili olan bu boyut, doğası gereği diğer boyutlardan ayrı bir şekilde incelenemez. Zira bireyler, dini teslimiyetle kuşatıldıkları, yani dini inanç, bilgi, ibadet ve duygudan etkilendikleri zaman, dünyevi hayatla ilgili tutum ve davranışları, dindarlığın ölçüsü olarak ancak değerlendirilebilir.²³⁸ Bu nedenle dindarlığın ilk dört boyutunun, bireyi dinin belirttiği doğrultuda etkilemesi beklenir. Aksi halde bireyi etkilemeyen bir dindarlığın, dinin sahibi açısından da hiçbir değeri yoktur.

5. Kontrol ve Baskı Aracı Olarak Din

İnsanın karakter yapısı genel olarak onun içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevre tarafından belirlenir. Başka bir ifadeyle, kişiliğin önemli bir unsuru olan karakter, yaşanılan ortama bağlı olarak biçimlenir.²³⁹ İnsan yavrusunun gözünü açtığı sosyo-kültürel çevreye rengini veren en önemli olgulardan biri dindir. Bu nedenle bireyin karakter yapısı dinî unsurlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Dinin, birçok alanda

236 Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", 30.

237 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 75.

238 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 109.

239 Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993), 83-84.

olduğu gibi aile içerisinde de bir kontrol ve baskı aracı olarak kullanıldığı durumlarda, bireyin karakter yapısının da büyük ölçüde bundan etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda, aile içerisinde özellikle ebeveynler tarafından, çocukların istenilmeyen davranışlarından dolayı “din sopası” ile cezalandırılması, onların karakter yapılarını olumsuz etkilediği gibi, buna bağlı olarak Allah tasavvurlarını da olumsuz etkileyebilmektedir. Esasen ebeveynlerin, çocuklarını bu şekilde cezalandırmalarının ya da en azından tehdit etmelerinin nedenlerinden biri, onların sorumluluk duygusu kazanmalarını arzu etmeleri ya da gelecekleri konusunda kaygı duymuş olmalarıdır. Ancak bu noktada, ebeveynlerin ıskaladığı bir şey vardır: Bir baskı ve kontrol aracı olarak kullanılan din, farkında olunmadan çocukların bilinçaltının derinliklerinde olumsuz izler bırakmaktadır.²⁴⁰ Salzmann, “Çocuğunuzu Yanlış Eğitiyorsunuz” adlı çalışmasında, çocuklarınız yanlış bir şey yaptığı zaman onları “Allah yakar, taş eder” gibi sözlerle korkutursanız din ve Tanrı hakkında olumsuz düşüncelere sahip olurlar, diyerek bu noktaya dikkat çekmiştir.²⁴¹ Görüldüğü üzere bazı ebeveynler, işin kolayına kaçıp, muhtemel sonuçlarını düşünmeyerek çocuklardaki dini korkuyu beslemektedirler. Halbuki bilgi ve çaba gerektiren bir sanat olan sevgi²⁴² temelli dini kontrol mekanizmasının kullanılmasının, çocukların din ve Tanrı hakkında daha olumlu duygular geliştirmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada elbette ki sadece ve sürekli bir şekilde sevgi temelli bir kontrol mekanizmasının kullanılması gerektiği söylenmemektedir. Önemli olan bu mekanizmaların kontrollü kullanılmasıdır. Unutmamak gerekir ki “zehri yapan dozdur.”²⁴³ Çocukluk döneminde kullanılan dini sevgi ve korku temelli kontrol mekanizmalarının, büyük ölçüde

240 Fromm, *Psikanaliz ve Din*, 89-90.

241 Ali Köse, *Enteller Aleykümselâm Der mi?* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 145.

242 Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Yurdanur Salman (İstanbul: Payel Yayınları, 1995), 11.

243 Köse, *Enteller Aleykümselâm Der mi?*, 145.

şekillendirmiş olduğu Allah tasavvurunun, özellikle ergenlik döneminden itibaren cinsellikten kaynaklanan suçluluk ve günahkârlık duygularını olumlu ya da olumsuz yönde etkileme potansiyeli bulunmaktadır.

6. Din ve Cinsellik

Biyolojik bakımdan cinsin devamını sağlayan bir ilgi, sosyal bakımdan bir kişiyi diğer bir kişiye yönelten bir eğilim olarak tanımlanan cinsellik güdüsü,²⁴⁴ saldırganlıkla birlikte insanın iki temel içgüdüsünden biridir. İnsan davranışlarının birçoğunun temelinde bulunan cinsellik güdüsü,²⁴⁵ “libido” olarak adlandırmıştır. Tüm canlılarda bulunan cinsellik güdüsü, yaşam boyu devam eder.²⁴⁶ Cinsellik, insanın *fizyolojik, güvenlik, ait olma ve sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirme* olmak üzere beş temel ihtiyacının en alt basamağı olan fizyolojik ihtiyaçlar içerisinde bulunmaktadır.²⁴⁷ Görüldüğü üzere cinsellik, insan doğasının yadsınamaz bir parçasıdır. Bu nedenle dinler, cinselliği yok saymak yerine onun yaşanmasını, kabul edilebilir sınırlar içerisinde tutmaya çalışırlar. Çünkü dini açıdan bakıldığında, bedensel zevklere sahip olmak iğrenç ve pis bir şey değildir. Asıl iğrenç ve pis olan şey, dengeyi bozarak bedeni zevklere köle haline gelmektir.²⁴⁸ Bu noktada dinlerin, *evliliği teşvik ederek cinselliğin meşru bir zeminde yaşanmasını sağlamak* amacıyla birtakım kurallar getirdiği görülmektedir.²⁴⁹ Örneğin Hz. Peygamber, “*Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Çünkü*

244 Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ts.), 74.

245 Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 80-81.

246 Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, 74.

247 Banu Yazgan İnanç - Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012), 316-320.

248 Yaşar Nuri Öztürk, *Din ve Fitrat* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999), 217.

249 Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine* (Adana: Karahan Kitabevi, 2011), 293.

*evlenmek gözü haramdan daha çok korur ve namusu muhafaza eder...*²⁵⁰ buyurarak bu duruma dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Kur'an, "*Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur*"²⁵¹ ayetiyle ve Hz. Peygamber ise "*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir*"²⁵² ifadeleriyle dinin, *evlilik öncesi ve evlilik dışı cinselliği yasakladığına*²⁵³ işaret etmişlerdir. Bununla birlikte dinin, *izin verdiği karşı cinsten biriyle evlilik (heteroseksüellik) dışındaki tüm cinsel ilişkilere karşı da çok sert bir yaklaşımda bulunduğu* görülmektedir. Bu durumun, Hz. Lût'un kavmine yönelik şu ifadeleriyle sembolleştirildiğini söylemek mümkündür: "*Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz?*"²⁵⁴ "*Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz.*"²⁵⁵

Dinin cinsellik olgusuna özel bir önem atfederek bu yönde birtakım tedbirler almasının temelinde, dinin koruyucu fonksiyonunun önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. İslam dini özelinde bakıldığında, İslam alimleri, dinin; (1) Ruhsal yapıyı, (2) nefsi, (3) nesli, (4) malı ve (5) akli korumak şeklinde beş temel fonksiyonuna işaret etmişlerdir.²⁵⁶ Bu noktada dinin, cinsellik konusundaki kurallarının en temel ve doğrudan fonksiyonunun, nefis ile nesli korumak olmasının yanında dolaylı olarak dinin diğer üç fonksiyonuna da hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bazı bireylerin, zaman zaman dinin cinsellik konusunda çizmiş olduğu sınırların dışına çıktıkları görülmektedir. Bu gibi durumlarda, dini bir bağlanma içerisinde olan bazı bireyler, *suçluluk ve günahkârlık*

250 İbn Mâce, Sunen, I, 592 (Nikâh, 1/1845).

251 İsrâ, 17/32.

252 İbn Mâce, Sunen, I, 592 (Nikâh, 1/1846).

253 Kayıklık, *Din Psikolojisi*, 293.

254 A'râf, 7/80.

255 A'râf, 7/81.

256 Öztürk, *Din ve Fitrat*, 33-34.

duygusunun da etkisiyle dinin belirlemiş olduğu sınırlara çekilmek için bir gayret gösterirlerken, bazılarının ise bu sınırların dışında kalarak *dini şüpheye* düşükleri bilinmektedir.

7. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

“Kanunen veya dinen yasaklanan, ya da ahlaki açıdan ayıplanan bir şey yaptığımız, toplumun ahlaki normlarını, ya da kendi standartlarımızı çiğnediğimiz düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duyguları...”²⁵⁷ şeklinde tanımlanan suçluluk duygusu, yaklaşık olarak 4-5 yaşlarında gelişmeye başlayarak²⁵⁸ tüm gelişim dönemlerinde kendisini gösterir. Ancak bu duygu, ergenlik döneminin temel karakteristik özelliklerinden olan çelişki ve çatışmaların da etkisiyle, varlığını bu dönemde şiddetli bir şekilde hissettirme potansiyeline sahiptir. Şöyle ki bir taraftan hâlâ ebeveyne bağlı iken, diğer taraftan ondan bağımsız olma ihtiyacı, Allah’a inanarak ilahi kuralları dikkate almak ile kendi arzu ve heveslerine göre yaşamak eğilimi gibi çatışmalar, insan hayatında ilk defa bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin temel çatışma alanlarından birisi de cinselliktir.²⁵⁹ Zira bu dönemdeki bazı bireyler için din hem bağımsızlık duygularını hem de derinden güdüledikleri cinsellik gibi arzularını kısıtlayan bir dizi kurallar yığındır.²⁶⁰

Özellikle kapitalizmin, cinsellik olgusunun önemli bir “piyasa değeri” taşıdığını fark etmesiyle birlikte cinsel alan, geleneklerin elinden kurtularak paranın egemenliğine girmiştir. Böylece cinsellik de bütün yaşam alanları için geçerli olan “metalaştırma” işleminin aracı haline getiril-

257 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009), 679.

258 Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007), 114.

259 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 168-169.

260 Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, 111.

miş ve bir endüstri konusu yapılmıştır.²⁶¹ Bu durum, ergenlik dönemiyle uyanışa geçen cinsel ihtiyacın meşru tatminini, ekonomik yoksunluk nedeniyle çoğu zaman engellemektedir. Bununla birlikte, cinsel arzuları tahrik edici sosyal ve ticari faaliyetlerin alabildiğince yaygınlık kazanması, bu bireyleri birtakım sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca cinsel faaliyetlere toplumca paylaşılan bazı sınırlamaların da eklenmesi ve bu kuralların çoğunun din ile desteklenmesi, bireyin zihninde din ile cinsiyetin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.²⁶² Dinlerin, ilgili dürtünün tatmini evlilik şartına bağlaması ve aksi davranışları günah olarak değerlendirmesi ise, cinselliği çatışmanın temel unsuru haline getirmiştir. Böylece birey, evlilik dışı cinsel davranışa din tarafından vurulan yeni bir etiket (zina) ve onun karşılığında vaat edilen günah ile cinsel içgüdüleri arasında önemli bir çatışma ile karşı karşıya kalmıştır. İncancına uygun hareket etmeyen bireyleri bekleyen diğer bir bunalım ise suçluluk ve günahkârlık duygusudur.²⁶³ Ayrıca cinsel ihtiyaçlarını meşru yollardan tatmin edemeyen bireyin, bu ihtiyacını gidermek için dinin hoş görmediği bazı davranışlarda bulunması da, bu kişinin suçluluk duygusuna kapılmasına neden olabilmektedir. Bu duygu, günah olarak mühürlendiğinde,²⁶⁴ suçluluk ve günahkârlıkla yüklenmiş bir dindarlık içinde kalan²⁶⁵ bireyin, psikolojik açıdan birbirinden farklı duygular yaşaması kaçınılmazdır. Tüm bu duygular, ergenin kişilik özelliğinin yanı sıra Allah tasavvuruna da bağlı olarak ergende korku ve kaygıya neden olabilmektedir. Buna göre ergen, çocukluk yıllarındaki yetiştirilme tarzına da bağlı olarak eğer sevgi yönelimli, yani seven, koruyan, affeden bir Allah tasavvuruna sahipse bu suçluluk ve günah-

261 Vecdi Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din* (Samsun: Etüt Yayınları, 1997), 69.

262 Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)", ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2006), 44.

263 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 169.

264 Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 84.

265 Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 151.

kârlık duygusuna kapılsa bile bu duyguların olumsuz psikolojik etkilerinden korunması kolay olur. Ancak korku yönelimli, yani cezalandıran ve affetmeyen bir Allah tasavvuruna sahip olan ergenin, cezalandırılacağına dair bir korku ve kaygı yaşamaması mümkündür.²⁶⁶

Esasen bakıldığında, suçluluk duygusundan kurtulma isteği, tövbe ve pişmanlık niyetlerini doğurur.²⁶⁷ Diğer taraftan ise günahkârlık duygusu çok kuvvetli olursa, tövbeyle birlikte pişmanlığa karşı da bir güçsüzlük ve duygusuzluk hali kendisini gösterir. Suçluluk ve günahkârlık duygusu, patolojik bir hal alacak kadar yoğunlaşmadığı sürece, bireyin dini gelişimi açısından önemli bir dinamizm kaynağı olarak işlev görür.²⁶⁸ Çünkü suçluluk duygusu, eski davranışı terk ve geçmişi onarma yönünde önemli bir motivasyon üretebilmektedir. Bu noktada, özellikle çocukluk dönemlerinde sağlıklı bir dini gelişim gösteren bireylerin, ergenlik döneminde geçici bir kararsızlık ve bunalım evresinden sonra, dini inanç ve değerlerini bilinçli bir şekilde yeniden keşfetmeleri ve onlara sıkıca sarılmaları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.²⁶⁹ Ancak bazı bireylerin, farklı nedenlerden dolayı yaşadıkları suçluluk ve günahkârlık duygularının yoğunluğunu azaltabilmek için dini inançlarını inkâr ederek rahatlama yolunu tercih ettikleri görülür. Bu noktada, inanca baskın gelen davranışların terk edilmeden yeniden dine dönüş kapılarının açılması, oldukça zordur.²⁷⁰

266 Özlem Güler, *Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu (Yetişkin Örneklem)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007), 17; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 65.

267 Allport, *Birey ve Dini*, 148.

268 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 275-276.

269 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 169.

270 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2015, 175; Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 169.

8. Dinî Şüphe

“Kanıtın, önceki inançla ya da bir inancın diğeriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan”²⁷¹ dini şüphe, dindar bireyin imanının içsel bir parçasıdır. Dini şüphenin kaynağı, oldukça belirsiz ve kaygandır.²⁷² Ancak cinselliğin, bu şüphenin en önemli kaynaklarından birisi olduğu hususunda neredeyse bir ittifak bulunmaktadır. Bununla birlikte, bireyin tüm gelişim dönemlerindeki iman sahnesinde cinselliğin, dini şüpheye kaynaklık etme potansiyeli bulursa da ergenlik döneminde cinselliğin, dini şüphe üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Çünkü bu dönemde zihni şüpheler, bireyin imanını sorgulama konusu yapmak üzere erotik keşiflerle iş birliği yaparlar. Böylece cinselliğin başlatmış olduğu ilk dini kriz, ahlaki bir problem olarak kendisini gösterir.²⁷³ Allport, *bazen fırtına, entelektüel şüphelerden ziyade, cinsel çatışmalar gibi faktörlerden kaynaklanan kaygı, suç ve utanç duygularından da kopabilir*²⁷⁴ diyerek esasen bu noktaya dikkat çekmiştir. Zira bu dönemde yaşanan birçok çelişkiler yanında, daha yüksek bir ahlaki prensibe inanmaya karşı, kendi ahlak anlayışına uygun bir şekilde yaşamak gibi bir çelişkinin de yaşandığı görülmektedir.²⁷⁵ Ancak bu noktada dinin, bireyin özellikle dinin onaylamadığı cinsel davranışlarını ayıp ve utanılacak bir eylem olarak kabul etmesi,²⁷⁶ birey tarafından özgürlüğüne vurulmuş bir darbe olarak algılanabilir. Ya da bireyin, din ve toplum tarafından eleştirilmekten kaçınarak cinsel dürtülerini bastırmaya çalışması söz konusu olabilir. Bu durum, cinsel isteklerin yoğun olmasından dolayı, yalnızca cinsel alanla sınırlanmaz. Bireyin kişiliğinin tüm alanlarına yayılır.²⁷⁷

271 Allport, *Birey ve Dini*, 118.

272 John Edwards, “Religious Faith and Doubt in Late Medieval Spain: Soria Circa 1450-1500”, *Past and Present* 120 (1988), 3.

273 Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, 202.

274 Allport, *Birey ve Dini*, 51.

275 Karaca, *Din Psikolojisi*, 2011, 169.

276 Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, 149.

277 Erich Fromm, *Özgürlük Korkusu*, çev. Selma Koçak (İstanbul: Doruk Yayınları, 2010), 204.

Bunun bir sonucu olarak birey hem özgürlük alanını koruyabilmek hem de cinsel dürtülerinin bastırılmasından kaynaklanan psikolojik sıkışmışlıkla başa çıkabilmek için dinî olan her şeyden şüphe duyabilir.

9. Dindarlık, Evlilik Uyumu ve Cinsellik

Tek tanrılı dinler başta olmak üzere, neredeyse tüm dinlerin, müntesiplerinin cinsel yaşamlarını düzenlemeye yönelik bir takım emir ve yasaklara sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu emir ve yasaklar, dinlerin beraberinde getirdikleri dünya görüşü, ahlak anlayışı ve insan modeline bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Bu anlamda dinlerin, cinselliği öncelikle ahlaki gerekçelerle sınırlandırması²⁷⁸ oldukça dikkat çekicidir. Bu çerçevede dinlerin, cinselliği evliliğe endekslediği görülmektedir.²⁷⁹ Buna göre cinselliğin, dini olarak birbirlerine adanmış kadın ve erkek arasındaki bir ilişki dairesinde gerçekleşmesi gerekir.²⁸⁰ Aksi bir durum, ahlaki bir davranış olarak kabul edilmez. Bununla da yetinmeyen dinler, müntesiplerine içselleştirecekleri bir inanç kümesi sunarak cinsel davranışı toplumun kontrolüne almıştır.²⁸¹

Dindarlık ile evlilik ve cinselliğin de içinde bulunduğu aile yaşamı arasındaki ilişkilere dair çalışmaların uzun bir geçmişi vardır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu, dindarlığın evlilik üzerinde etkili bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, dindarlık düzeyleri daha

278 Kayıklık, *Din Psikolojisi*, 293.

279 Leslie Gordon Simons vd., "The Effect of Religion on Risky Sexual Behavior among College Students", *Deviant Behavior* 30 (2009), 470; Levent Kıyloğlu, "Batı Toplumlarında Dindarlık ve Cinsel Risk Alma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Derleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 (2014), 202.

280 Simons vd., "The Effect of Religion on Risky Sexual Behavior among College Students", 470.

281 Sara A. Vasilenko vd., "Testing Two Process Models of Religiosity and Sexual Behavior", *Journal of Adolescence* 36/4 (2013), 667; Kıyloğlu, "Batı Toplumlarında Dindarlık ve Cinsel Risk Alma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Derleme", 203.

yüksek olan çiftlerin, düşük olanlardan daha mutlu oldukları, evliliklerinin daha sağlam olduğu, ayrılma ve boşanma olasılıklarının daha düşük olduğu, evliliklerine daha fazla bağlılık gösterdikleri, daha az anlaşmazlıklar yaşadıkları ve evlilik dışı cinselliğe daha az yöneldikleri tespit edilmiştir.²⁸²

Dinler, evlilik ve aileyi “sosyal kontrol” ve “sosyal destek” olmak üzere iki farklı şekilde güçlendirmeye önem göstermişlerdir. Buna göre, *sosyal kontrol* anlamında dinler, kültürel açıdan değerli kabul edilen aileyi tehdit ettiği düşünülen birtakım tutum ve davranışları yasaklamaktadır. Bununla birlikte, dinin, alkol ve uyuşturucu gibi maddeleri yasaklaması, cinselliği kısıtlaması, doğurganlık, kürtaj ve boşanmaya dair tutumları da bu bağlamda değerlendirilir. *Sosyal destek* açısından bakıldığında ise, dinlerin, evlilik uyumuna ve bu kurumun istikrarına, aile içi sevgiye, aile içi dayanışmaya, aile değerlerine, ait olma hissine ve kişisel gelişime dair sunduğu desteklerin dinin belirtilmiş olan fonksiyonuna işaret etmektedir.²⁸³ Bununla birlikte, dindarlığın koruyucu etkisi, evlilik uyumunu olumsuz etkileyebilecek etkilere karşı bir tampon işlevi görmektedir. Dindarlık düzeyi yüksek olan kadınların, evliliklerinden daha fazla memnun olmaları²⁸⁴ bu duruma işaret etmektedir.

Dindarlık tüm boyutları ile olmasa bile, evlilikle doğrudan ilişkili olan boyutlarıyla evlilik ve aile yaşamını olumlu yönde etkilemektedir. Bu anlamda yapılan çalışmalarda, dini aktivite benzerliğinin, belirtilmiş olan aile yaşamı için oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Buna göre, eşlerin, ibadethanelere birlikte daha sık gitmeleri, evliliklerinin sağlamlığını ve evlilik doyumunu desteklerken, aksi bir durum ise evliliğin gücünü zayıflatmaktadır. Örneğin haftada en az bir kez dini bir aktivi-

282 Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 153.

283 Ahmet Rifat Geçioğlu, *Evlilik Uyumu-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora, 2018), 137.

284 Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, 157.

teye katılan 5286 evli bireyler ile yapılan ve 28 yıl süren bir çalışmanın sonuçları, bu bireylerin aynı kişi ile evli kalma olasılıklarının böyle bir aktiviteye katılmayanlardan ortalama %80 daha fazla olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışmaya göre ise, ortak dini aktivitelere katılan evli çiftlerin, evlilik uyumlarının, bu türden aktiviteye bireysel olarak katılan çiftlerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁵

Yapılan çalışmalara bakıldığında, dindarlığın evlilik ve cinsellik üzerinde çift yönlü bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada en önemli belirleyicilerden birisi, bireyin sahip olduğu dindarlığın niteliğidir. Örneğin, 400 evli çift ile yapılmış olan bir çalışmada, dindarlığın, evlilik uyumunu olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte evlilik doyumu yüksek olan eşlerin, iç güdümlü dindarlık düzeylerinin, evlilik doyumu düşük olanlardan daha yüksek olduğunu belirlenmiştir. Diğer taraftan, evlilik doyumu düşük olan çiftlerin ise dış güdümlü dindarlık düzeylerinin, evlilik doyumu yüksek olanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁶ Bunun yanında, evlilik uyumunun önemli bir unsuru olan cinsel memnuniyetin, çiftlerin dindarlık algılarından olumlu yönde etkilendiği görülmektedir. Buna göre, düşük düzeyde cinsel memnuniyete sahip olduklarını belirten çiftlerde, cinsellik, evlilik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dindarlığın ise evlilikteki düşük cinsel memnuniyetin olumsuz etkilerini hafiflettiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, dindarlık düzeyi yüksek olan çiftlerin, dindarlık düzeyi düşük olanlara nispeten cinsel memnuniyet düzeyleri düşük bile olsa daha yüksek düzeyde evlilik doyumuna sahip oldukları

285 Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, 153-154.

286 Geçioğlu, *Evlilik Uyumu-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği*, 150-151.

görülmektedir.²⁸⁷ Benzer bir şekilde, dini törenlere sıkça katılan bireylerin cinsellikten aldıkları duygusal ve cinsel doyumun daha fazla olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁸

Bazı çalışmalarda ise, dindarlığın cinsel doyum üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 112'si kadın ve 98'i ise erkek olmak üzere toplam 210 kişi ile yapılmış olan bir çalışmada, romantik ilişkilerde bağlanım, kadın ve erkek rollerine ilişkin kalıp yargılar ve dindarlık algısı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonuçları, kadın ve erkek arasındaki romantik ilişkinin, dindarlık ile güçlü bir biçimde ilişkili olmadığını göstermiştir.²⁸⁹ Bu durumu destekleyecek bir şekilde, bazı çalışmalarda da dindarlığın, romantik ilişkinin bir parçası olan cinsel doyum üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Şöyle ki dindarlık düzeyleri düşük olan kadınlar, yüksek olanlara göre, daha fazla sevgi ve cinsel doyuma sahiptirler.²⁹⁰ 424'ü ilk kez, 363'ü ise tekrar evlenmiş olan ve 18 ay ile 50 yıl arasında değişen evlilik sürelerine sahip 787 kişi ile yapılan bir çalışmada ise, dindarlık düzeylerinin artması ile cinsel uyumsuzluk problemlerinin arttığı tespit edilmiştir.²⁹¹ Bu noktada, cinsel yönden "mağdur" olduğunu düşünen bireyin, cinsel ilişki sıklığındaki azalmaya bağlı olarak yetersizlik duygusuna kapılma olasılığı bulunmaktadır.²⁹² Bu durum, evlilikteki problemlerin daha da katmerleştirmektedir. Bu durumda, bireyin bağlanmış

287 Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, 157.

288 Linda J. Waite - Kara Joyner, "Emotional Satisfaction and Physical Pleasure in Sexual Unions: Time Horizon, Sexual Behavior, and Sexual Exclusivity", *Journal of Marriage and Family* 63/1 (2001), 261; Geçioğlu, *Evlilik Uyumu-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği*, 151.

289 Nuri Okutan - Ayda Büyüksahin-Sunal, "Romantik İlişkilerde Bağlanım: Dindarlık Algısı ve Romantik İlişkilerle İlgili Kalıpyargılar", *Türk Psikoloji Yazıları* 13/26 (2010), 87.

290 Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, 157.

291 Jose Orathinkal - Alfons Vansteenwegen, "Religiosity and Marital Satisfaction", *Contemporary Family Therapy* 28/4 (2006), 497, 499.

292 Elif Üner, *İnfertilite Kliniğinde Tedavi Gören Kadımların Yalnızlık Düzeyi ve Algıladıkları Aile Desteğinin Belirlenmesi* (İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 4.

olduğu dindarlık tipolojisinin, önemli bir fonksiyona sahip olduğu düşünölmektedir. Diğer bir ifadeyle, dini kullanan birey ile onu yaşıayan bireyin, cinselliğe bakışı, evlilik uyumu ve cinsel tatmin düzeylerinin her zaman aynı olamayacağı bir gerçektir. Özetle ifade etmek gerekirse, bireyi dinin arzu ettiği yönde etkilemeyen bir dindarlığın, onun cinselliğe bakışını, evlilik uyumunu ve cinsel tatminini de dinin belirlediği sınırlar içinde yaşamasını zorlaştırması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

Allport, Gordon W. Birey ve Dini. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2014.

Armaner, Neda. Din Psikolojisine Giriş. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.

Ayten, Ali. Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2010.

Balkış Baymur, Feriha. Genel Psikoloji. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ts.

Bilgin, Vecdi. Sosyal Çözülme ve Din. Samsun: Etüt Yayınları, 1. Basım, 1997.

Boutroux, Émile. William James. çev. Archibald - Barbara Henderson. New York, London, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green, and Co, 1912.

Budak, Selçuk. Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.

Burger, Jerry M. Kişilik. çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2006.

Cirhinlioğlu, Fatma Gül. Din Psikolojisi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, 2010.

Coe, George Albert. The Psychology of Religion. London and Edingburg: The Cambridge University Press, 1917.

Edwards, John. "Religious Faith and Doubt in Late Medieval Spain: Soria Circa 1450-1500". Past and Present 120 (1988), 3-25.

Egemen, Bedi Ziya. Din Psikolojisi: Sâha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1952.

Fromm, Erich. Özgürlük Korkusu. çev. Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yayınları, 2010.

Fromm, Erich. Psikanaliz ve Din. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 3. Basım, 1993.

Fromm, Erich. Sevme Sanatı. çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Payel Yayınları, 10. Basım, 1995.

Geçioğlu, Ahmet Rifat - Kayıklık, Hasan. “Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/1 (2019), 2564-6427.

Geçioğlu, Ahmet Rifat. Evlilik Uyumu-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora, 2018.

Güler, Özlem. Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu (Yetişkin Örneklem). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007.

Günay, Ünver. Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Basım, 2005.

Holm, Nils G. Din Psikolojisine Giriş. çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2007.

Hökekleli, Hayati. Din Psikolojisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Hökekleli, Hayati. Din Psikolojisine Giriş. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2. Basım, 2012.

İnam, Abdulhalim. Belçika Katolik Eğitim Kurumlarında Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi. Sonçağ Akademi, 1. Baskı, 2023.

İnam, Abdulhalim. “Belçika Ortaöğretim Kurumlarındaki Moral Derslerinin Din Eğitimi Açısından Teorik Bir Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2018/2, Sayı:31, 234-274.

Jung, Carl Gustav. Anılar, Düşler, Düşünceler. çev. İris Kantemir. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 5. Basım, 2012.

Jung, Carl Gustav. Psychology and Religion: West and East., çev. Gerhard Adler - R. F. C. Hull. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975.

Jung, Carl Gustav. *Psychology of the Unconscious*. New York: Moffat, Yard and Company, 1916.

Kandemir, Fatih. *Dindarlık, Umut ve İyimserlik İlişkisi*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 1. Basım, 2020.

Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2011.

Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2. Basım, 2015.

Karaca, Faruk. *Dinî Gelişim Teorileri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.

Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491-499.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 1. Basım, 2011.

Kıyılıoğlu, Levent. “Batı Toplumlarında Dindarlık ve Cinsel Risk Alma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Derleme”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 (2014), 195-218.

Köse, Ali. *Enteller Aleykümselâm Der mi?* İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2012.

Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2012.

Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”. ed. Hayati Hökelekli. 33-81. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2006.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2011.

Okutan, Nuri - Büyükşahin-Sunal, Ayda. “Romantik İlişkilerde Bağlanım: Dindarlık Algısı ve Romantik İlişkilerle İlgili Kalıpyargılar”. *Türk Psikoloji Yazıları* 13/26 (2010), 80-88.

Orathinkal, Jose - Vansteenwegen, Alfons. “Religiosity and Marital Satisfaction”. *Contemporary Family Therapy* 28/4 (2006), 497-504.

Öztürk, Yaşar Nuri. Din ve Fitrat. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 6. Basım, 1999.

Perry, Ralph Barton. The Thought and Character of William James. London: Oxford University, ts.

Pratt, James Bissett. The Religious Consciousness, A Psychological Study. New York: The Macmillan Company, 1921.

Simons, Leslie Gordon vd. “The Effect of Religion on Risky Sexual Behavior among College Students”. Deviant Behavior 30 (2009), 467-485.

Starbuck, Edwin Diller. The Psychology of Religion: An Empirical Study of The Growth of Religious Consciousness. London and New York: Walter Scott and Charles Scribner’s Sons, 1900.

Üner, Elif. İnfertilite Kliniğinde Tedavi Gören Kadınların Yalnızlık Düzeyi ve Algıladıkları Aile Desteğinin Belirlenmesi. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.

Vasilenko, Sara A. vd. “Testing Two Process Models of Religiosity and Sexual Behavior”. Journal of Adolescence 36/4 (2013), 667-673.

Vergote, Antoine. Din, İnanç ve İnançsızlık. çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

Waite, Linda J. - Joyner, Kara. “Emotional Satisfaction and Physical Pleasure in Sexual Unions: Time Horizon, Sexual Behavior, and Sexual Exclusivity”. Journal of Marriage and Family 63/1 (2001), 247-264.

Yazgan İnanç, Banu - Yerlikaya, Eşef Ercüment. Kişilik Kuramları. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 6. Basım, 2012.

Yıldız, Murat. “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”. Tabula Rasa-Felsefe&Teoloji 1/1 (2001), 19-42.